

KESİŞİMSELLİK KAVRAMI BAĞLAMINDA “ENGELLİ YAŞLILAR”

Aykut SİĞİN¹

Öz

Bu çalışmada, kesişimsellik kavramı bağlamında “engelli yaşlılar” kavramı üzerinde durulmaktadır. Engelliler ve yaşlılar gerek akademik araştırmalarda gerekse kamusal politikalarda dezavantajlı gruplar olarak genellikle iki ayrı kategori olarak ele alınmaktadır. Mevcut çalışmanın amacı, kesişimsel bir kategori olarak engelli yaşlılık kavramını kuramsal açıdan tartışmak ve engelli yaşlıların neden “yalnızca engelli” veya “yalnızca yaşlı” gruplardan ayrı bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermeye çalışmaktır. Bu doğrultuda gerekli literatür taranmış ve daha sonra yaşlıların ve engellilerin genel olarak karşılaştıkları sorunlar değerlendirilmiştir. Daha sonra ise bu sorunların kesişim noktası olarak engelli yaşlıların sorunları ele alınmıştır. Yürütülen tartışma sonucunda, Türkiye’de engelli yaşlıların akademik çalışmaların ve politikaların daha fazla odağında olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Öyle ki, dünyada engelli yaşlılar nispeten daha görünür hâldeyken Türkiye’de bu durum henüz gündeme gelmemiş gibi durmaktadır. Bu çalışmayla dezavantajlı bir toplumsal grup olan engelli yaşlıların hem akademide hem de toplumsal tartışmalarda daha görünür kılınacağına, böylelikle sorunlarının çözümlerine daha kapsayıcı bir bakış açısıyla bakılabileceğine inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engelli yaşlılar, engelliler, yaşlılar, kesişimsellik

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: aykutsgn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1197-552X
SİĞİN, A. (2025). Kesişimsellik Kavramı Bağlamında “Engelli Yaşlılar”. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(67), 346-369. DOI:10.21560/spcd.vi.1565939

“DISABLED ELDERLY” IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF INTERSECTIONALITY

Abstract

This study focuses on the concept of “disabled elderly” in the context of intersectionality. Disabled and elderly people are usually treated as two separate categories as disadvantaged groups both in academic research and in public policies. The present study aims to discuss the concept of disabled elderly as an intersectional category from a theoretical perspective and to show why disabled elderly should be treated separately from “only disabled” or “only elderly” groups. For this purpose, the relevant literature was reviewed and then the problems faced by the elderly and the disabled in general were evaluated. Then, the problems of the disabled elderly were discussed as the intersection point of these problems. As a result of the discussion, it was concluded that the disabled elderly in Türkiye should be the focus of more academic studies and public policies. While the disabled elderly are relatively more visible in the world, this does not appear to be the case in Türkiye. It is believed that with this study, the disabled elderly, a disadvantaged social group, will be made more visible both in academia and in social debates so that the solutions to their problems can be looked at from a more inclusive perspective.

Key Words: *Disabled elderly, the disabled, the elderly, intersectionality*

GİRİŞ

Dünya nüfusu her geçen gün yaşlanmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında artan uzun ömürlülük, azalan doğurganlık oranları ve hâlihazırda kalabalık bir grup olan “baby boomer” kuşağının yaşlanması gösterilebilir. Öyle ki, artık dünyanın birçok yerinde insanlar önceki dönemlere kıyasla çok daha uzun yaşıyor, aileler daha az çocuk sahibi olmayı veya hiç çocuk dünyaya getirmemeyi tercih ediyor ve İkinci Dünya Savaşından sonra doğan kuşak yaşlanıyor ve tüm bunlar orantısız olarak dünyadaki yaşlı nüfusu artırıyor (World Health Organization, 2024a). Yaşlı nüfusun hiç olmadığı kadar fazla olduğu bir dünyada yeni sorunlarla karşılaşmak da daha olası bir hâle gelmektedir. Örneğin, tıbbi bakış açısından, daha fazla yaşlı nüfus beraberinde işitme kaybı, katarakt ve bunama gibi yaşla birlikte ortaya çıkabilen rahatsızlıkları da getirecek, bu da ülkelerin sağlık sistemlerine daha fazla yük bindirecektir. Hak temelli bir bakış açısı ise insanların hastalıkları için erişilebilir sağlık sistemleri ve bunun için uygun toplumsal organizasyonun sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, mesele hem bireysel olarak yaşlıları hem de daha geniş ölçekte toplumları ilgilendirmektedir.

Sayısı her geçen gün artan bir diğer olgu da engelliliktir. Dünya Sağlık Örgütü’nün (World Health Organization, 2024b) açıklamasına göre, engellilik insan olmanın bir parçasıdır ve neredeyse herkes hayatının bir döneminde geçici ya da kalıcı olarak engellilik deneyimi yaşayacaktır. Bununla birlikte, tahmini olarak 1,3 milyar insan, ki bu küresel nüfusun yaklaşık %16’sına tekabül etmektedir, şu anda önemli ölçüde engellilik yaşamaktadır. Bu sayı, kısmen nüfusun yaşlanması ve bulaşıcı olmayan hastalıkların yaygınlığındaki artışa paralel olarak artmaktadır (World Health Organization, 2024b).

Dezavantajlı gruplardan olan yaşlıların ve engellilerin sayılarının artması sosyal bilimcilerin dikkatinden kaçmamış, her iki grup da yaşadıkları mağduriyetler, toplumsal hayata uyum, erişilebilirlik, genel yaşam memnuniyeti gibi çeşitli bakış açılarından incelenmiştir (Lloyd-Sherlock, 2004; Dunn, 2014). Diğer yandan, yapılan çalışmaların genel olarak yaşlıları ve engellileri ayrı ayrı ele aldıkları görülmektedir. Oysa ki yukarıda Dünya Sağlık Örgütü’nden alınan bilgi doğrultusunda değinildiği üzere, engellilik

ve yaşlılık girift durumlardır ve dolayısıyla da bir arada ele alınmaları daha sağlıklı tespit ve analizler yapılmasının yolunu açabilir.

Mevcut çalışmada temelleri feminist felsefede atılmış ancak zaman içinde kadın çalışmaları alanının dışında da tartışılmaya başlanmış olan kesişimsellik kavramı üzerinden engelli yaşlılar kuramsal açıdan incelenecektir. Bununla amaçlanan, engelliliğin ve yaşlılığın kesiştiği yerde oluşan ve yalnızca engelli ya da yalnızca yaşlı olma durumunda gözlemlenen mağduriyetlerden çok daha fazlasına işaret eden sorunlara dikkat çekmek üzere kavramsal bir kategori sunmaktır. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak engelli yaşlılık kavramına yönelik ulusal ve uluslararası literatürün eleştirel bir değerlendirmesi sunulmuştur. Daha sonra yaşlılık kavramı ve engellilik kavramı için yapılan farklı tanımlamalara ve yaşlı grupların ve engelli grupların toplumsal varlıklarında yaşadıkları başlıca sorunlara yer verilmiştir. Sonraki bölümde ise kesişimsellik kavramının tarihçesinden başlayarak kesişimsel bir kategori olan engelli yaşlılara odaklanılmıştır. Sonuç bölümünde çalışmanın engelli yaşlılara dikkat çekme amacı tekrar vurgulanmış ve ilerideki çalışmalara yönlendirmelerde bulunulmuştur.

ULUSAL VE ULUSLARARASI LİTERATÜRDE ENGELLİ YAŞLILARIN YERİ

Literatür taranırken yaşlılık ve engellilik literatürü ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu iki literatürü birleştiren ve dolayısıyla “engelli yaşlıları” ele alan kaynakların oldukça sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu bir kavram olarak engelli yaşlılara değinmekten çok, engelli yaşlıları belirli bağlamlarda ele almıştır. Örneğin, Jaya Kumar’ın 1996 yılında yaptığı çalışması Hindistan’da engelli yaşlıların durumunu analiz etmiştir. 2000 yılında Cambridge’de yapılan Bound ve Waidmann tarafından yürütülen çalışma ise Amerika Birleşik Devletleri’nde engelli yaşlıların azalan istihdam oranlarını ele almıştır. Puustinen vd. (2012) Finlandiya’da yaşayan zihinsel engelli yaşlıların bilişsel gerilemelerini uzamsal bir çalışma modeli üzerinden incelemişlerdir. You vd. (2023) ise orta ve ileri yaşlı engellilerin depresyon seyrini Çin örneği üzerinde ele almışlardır. Genel bir değerlendirme yapıldığında, doğrudan engelli yaşlıların sosyal durumlarını ele alan literatürün yeterince oluşmadığı,

mevcut çalışmaların ise ağırlıklı olarak Anglosakson ülkelerde yoğunlaştığı ve sağlık alanına odaklandığı söylenebilir.

28.04.2024 tarihinde engelli yaşlılar üzerine Türkiye’deki literatür taranmıştır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi’nde “engelli yaşlı” sözcükleriyle “Aranacak Alan: Tez Adı”, “İzin Durumu: Tümü”, “Tez Türü: Tümü” ayarlarıyla yapılan taramada biri bilgisayar mühendisliği, diğeri sosyal hizmetler bölümünde olmak üzere iki yüksek lisans tezi ve hemşirelik alanında bir doktora tezi çıkmaktadır. Aynı ayarlar kullanılarak “yaşlı engelli” sözcükleriyle yapılan taramada ise ekonomi alanında yazılmış bir doktora tezi çıkmaktadır. Söz konusu tezlerden en eskisi 2020 yılında hazırlanmıştır.

Academia.edu sitesinde “engelli yaşlı” sözcükleriyle yapılan taramada ise yedi tanesi tekrar eden on üç sonuç çıkmıştır. Yedi tekrardan beşi bir çalışmanın tekrarı, ikisi ise diğer bir çalışmanın tekrarı şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarama “yaşlı engelli” anahtar sözcükleriyle yapıldığında da aynı çalışmalar listelenmiş, yine iki ayrı çalışmanın tekrar ettiği görülmüştür.

Google Akademik ve ResearchGate üzerinden yapılan taramalarda ise daha fazla sonucun listelendiği ancak çalışmaların büyük bölümünün doğrudan engelli yaşlılara odaklanmadığı, yüksek sayıda çalışmanın listelenmesinin altında yatan temel sebebin “yaşlı” sözcüğünün engellilikle ilgili çalışmalarda, “engelli” sözcüğünün de yaşlılıkla ilgili çalışmalarda kullanılması olduğu anlaşılmıştır.

Yapılan literatür taraması göstermektedir ki Türkiye’de “engelli yaşlı” kesişimselliğine odaklanan yeterince çalışma bulunmamaktadır. Tarama sonrası çıkan çalışmalar detaylıca incelendiğinde ise “engelli yaşlı” kavramsallaştırmasından ziyade, “yaşlı ve engelli” şeklinde yaşlıların ve engellilerin ayrı gruplar olarak ele alındığı ancak bu durumda da iki grubun da dezavantajlarının aynı veya çok benzer olduğu ön kabulüyle hareket edildiği görülmüştür.

Yabancı literatürde ise “elderly with disability/disabilities” veya “disabled elderly/elders” anahtar sözcükleriyle yapılan taramalar sonucunda genellikle tıp, psikoloji ve sosyal hizmet alanlarında yapılan çalışmalara rastlanmıştır. Araştırmalarda disiplinlere göre farklılık göstermekle birlikte, sosyal bilimler alanında daha çok anket ve görüşme teknikleriyle veri toplandığı anlaşılmıştır.

Araştırılan konulardan bazıları evde yaşayan yaşlılarda engellilik ve bakıma muhtaç olma (Akhtar, vd., 1973), yaşlılarda engellilik eğilimleri ve geleceğe yönelik çıkarımlar (Waidmann ve Liu, 2000), yaşlı nüfusta engellilik ve hayatta kalma arasındaki değişen ilişki (Lamarca vd., 2003) ve engelli yaşlılara yönelik aile içi şiddettir (Lalanda Frazão vd., 2014).

Engelliliğin ve yaşlılığın kesişiminde uluslararası literatürde ön plana çıkan diğer bir tema da yaş ayrımcılığı (ageism) ve engelli ayrımcılığı (ableism) üzerinden yapılan değerlendirmelerdir. Bu çalışmaların tıp etiği gibi alanlarda yürütüldüğü görülmektedir. Örneğin, Langmann ve Weßel (2023, s. 1) başarılı yaşlanma kavramının eleştirel bir okumasını yapmışlar ve bu kavramın engelli yaşlılar için kesişimsel sonuçlarının tam olarak araştırılmadığına değinmişlerdir. Aynı araştırmacılar demans gibi özellikle ileri yaşlarda görülen rahatsızlıkların teşhisinde ve tedavisinde gözlemlenen yaş ayrımcılığı ve engelli ayrımcılığının başarılı yaşlanma tartışmalarında genellikle göz ardı edildiğine de değinmişlerdir.

YAŞLILIK KAVRAMI VE YAŞLILARIN TOPLUMSAL YAŞAMDA KARŞILAŞTIKLARI BAŞLICA SORUNLAR

Nüfusun yaşlanması, doğurganlık oranlarının düşmesi ve yaşam beklentisinin yükselmesi nedeniyle bir nüfusun medyan yaşının artmasıdır. Günümüzde çoğu ülkede yaşam beklentisi yükselmekte ve nüfus yaşlanmaktadır; bu eğilimler ilk olarak gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır ancak artık neredeyse tüm gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Birleşmiş Milletler'in 1950-2050 yılları arasını kapsayan raporuna (United Nations, 2002) göre, mevcut yaşlı nüfusun insanlık tarihinin en yüksek seviyesinde olduğu ve bu oranın her geçen gün katlanarak artacağı söylenebilir. Nüfusun yaşlanması, işgücü ve finans piyasaları dahil olmak üzere toplumun neredeyse tüm sektörleri üzerinde etkileri olan; konut, ulaşım, sosyal koruma gibi mal ve hizmetlere olan talebin yanı sıra aile yapıları ve kuşaklar arası bağları da içerecek şekilde 21. yüzyılın en önemli sosyal dönüşümlerinden biridir (United Nations, 2024a). Söz konusu dönüşümle birlikte sağlık harcamalarına olan yatırımların artacağını söylemek güçlü bir iddia olmayacaktır. Öyle ki, yaşlanma Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sağlık harcamalarındaki artışın sebeplerinden biri olarak görülmüştür (Herwartz ve Theilen, 2010,

s. 965; Dieleman vd., 2017, s. 1669; Keehan vd., 2017, s. 3). Benzer şekilde, Avrupa ülkelerinde yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarındaki artışın temel sebeplerinden biri olduğu öne sürülmüştür (Prieto ve Lago-Peñas, 2012, s. 21; Lopreite ve Mauro, 2017, s. 664). Yaşlı nüfus ve sağlık harcamalarına yapılan yatırım arasındaki doğru orantının Çin gibi büyük nüfus oranlarına sahip ülkeler ve Pakistan gibi gelir seviyesi düşük ülkeler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür (Shakoor vd., 2021). Dahası, 2018 yılında Belçika’da ve 2023 yılında Fransa’da gerçekleşen sokak protestolarının altında yatan bir neden vardı: artırılmak istenen emeklilik yaşı. Bu isteğin altında yatan sebeplerden birisi ise nüfusun daha uzun yaşamasıydı; yapılan reformla sosyal devletin omuzlarındaki “yaşlı” yükü azaltılabilecekti.

Yaşlılığın toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine verilebilecek örnekler çoğaltılabilir ancak daha önce yaşlılıkla ilgili kavramları doğru anlamak gerekmektedir. Libertini (2021, s. 257) yaşlanma (aging/ageing) kavramının iki şekilde tanımlanabileceğini ifade etmektedir. İlk tanım, yaşla birlikte biyolojik fonksiyonlardaki gerilemeye vurgu yapmaktayken ikinci tanım, yaşla birlikte ölüm oranlarındaki artışa dikkat çekmektedir. Öte yandan, bu iki tanımın kesiştiği noktalar bulunmaktadır. Öyle ki, doğal yaşam alanlarında biyolojik fonksiyonlardaki gerileme Darwinci anlamda hayatta kalmaya olan uygunluğun azalması, yani ölüm oranındaki artışın bir göstergesidir. Yaşlanma ve yaşlılık kavramları arasında kesin bir ayrım olmamakla birlikte, yaşlanmanın (yukarıdaki tanımlardan da anlaşılabilceği gibi) daha çok biyolojik süreçlere işaret ederken yaşlılığın sosyo-kültürel dinamikleri de içerdiğini söylemek mümkündür. Yaşlılıkla ilgili bir diğer kavram olan ihtiyarlık ise genellikle yaşlılıkla aynı anlama gelecek şekilde kullanılırken bu kavramın pejoratif çağrışımlarının bulunduğu bağlamlar da söz konusu olabilmektedir. Kavramların İngilizce literatürdeki karşılıklarına bakıldığında, yaşlı için genellikle “the elderly, elder, aged, senior” ifadelerinin kullanıldığı ancak Türkçeye “daha yaşlı bireyler” şeklinde çevrilebilecek “older individuals” ifadesinin de kavrama bir görecelik katmak üzere tercih edildiği not edilmelidir. Böyle bir yaklaşımdan hareketle, herkesin doğumundan itibaren yaş almakta olduğu ancak yaşlı kategorisindeki bireylerin “daha çok” yaş aldığını söylemek mümkündür.

Duyar'a (2008, s. 13) göre, yaşlılık söz konusu olduğunda toplumsal ilişkilerin ve yapıların dışında kalan soyut ve nesnel bir yaşlılıktan bahsedilemez. Bununla birlikte, kimlerin yaşlı olarak değerlendirilebileceğini göstermek üzere ortaya atılmış birtakım sınıflandırmaların varlığından söz edilebilir. Örneğin, Birleşmiş Milletler 65 yaş ve üstü bireyleri yaşlı (older) olarak nitelendirmektedir (United Nations, 2024b). Diğer yandan, Wiles (1987, s. 24) eski olmasına rağmen hâlâ güncelliğini koruyan çalışmasında yaptığı tartışmada bazı insanların 50 yaşında "yaşlı" olacaklarını, bazılarının ise bu tanımlamayı ölene kadar kabul etmeyeceklerini söylemektedir. Bununla birlikte, emekliliğin yaşlılık tanımlamasında önemli bir yere sahip olduğunu ancak bir tür anakronizm oluşturduğunu öne sürmektedir. Öyle ki, 65 yaşında emekli olmaları gerektiği söylenen erkekler bu yaşta "yaşlı" olarak değerlendirilirlerken ortalama olarak erkeklerden daha uzun yaşayan kadınların 60 yaşında emekli olmaları gerektiği söylenmektedir. Wiles bu argümandan hareketle, kadınların erkeklerden daha ileri bir yaşta emekli olmalarının veya her iki cinsiyetin de, 60, 65 veya 70, fark etmeksizin aynı yaşta emekli olmasının daha gerçekçi olduğunu öne sürmektedir. Wiles'in tüm bu tartışmadan sonra yaşlılığın sosyal olarak inşa edildiğini ve doğası gereği göreceli olduğunu ifade etmektedir.

Yaşlılığın sosyal boyutu, ileri yaştaki bireylerin toplumsal yaşamda beraberinde getirdiği bazı sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Yaşlıların en sık karşılaştığı zorluklar arasında şunlar sıralanabilir:

•**Sosyal izolasyon:** Bireyin sosyal olarak aidiyet duygusundan yoksun olduğu, başkalarıyla ilişki kurmadığı, az sayıda sosyal temaslarının olduğu ve tatmin edici ve kaliteli ilişkilerin eksikliğini yaşadığı bir durumdur (Nicholson, 2009, s. 1346). Sağlık durumları kötüleşip arkadaşları ve eşleri öldükçe, yaşlıların sosyal izolasyonla karşılaşma riski artmaktadır. Sosyal izolasyonun sonuçları, özellikle hâlihazırda sağlık sorunlarına yatkın olan bireyler için tehlikeli olabilir. Bu kavram yalnızlık ve ileri yaş depresyonu gibi olguları da beraberinde getirebilir. Yaşlılıkta sosyal desteğin bireyin yaşam doyumu ve toplum içinde kendisini kabul edişi üzerindeki yapıcı etkisi düşünüldüğünde bunun eksikliğinin tam tersi şekilde yıkıcı etkilerinin olduğu daha iyi anlaşılabacaktır (Sığın, 2016, s. 94).

•**Yaş ayrımcılığı:** Dünya Sağlık Örgütü'ne göre (World Health Organization, 2024c) yaş ayrımcılığı, yaşa bağlı olarak başkalarına veya kendine yönelik kalıpyargıları (nasıl düşündüğümüz), önyargıları (nasıl hissettiğimiz) ve ayrımcılığı (nasıl davrandığımız) ifade etmektedir. Yaş ayrımcılığı çocukluktan itibaren bütün yaşam çizgisini etkilemekle birlikte, bu ayrımcılık türüne en çok maruz kalan gruplardan birinin yaşlılar olduğunu söylemek mümkündür. Yaş ayrımcılığıyla yaşlı bireyin bir etkinliğe yaşından dolayı katılmasının istenmemesi gibi mikro sosyal boyutlarda karşılaşılabileceği gibi, yaş haddinden emeklilik örneğinde olduğu gibi kurumsal yaş ayrımcılığı süreçlerinden de bahsedilebilir.

•**Başkalarına bağımlı olma durumu:** Yaşlı bireyler fizyolojik işlevlerinin zayıflaması sonucu başkalarına muhtaç duruma düşebilmektedir. Bununla birlikte, çocukların ve/ya yakın akrabaların yaşlı bireye bakım vermemesi gibi bağlantılı sorunlar da ortaya çıkabilir. Makro ölçekte sosyal devlet politikası olarak yaşlı bakım evleri bu gibi durumlarda önem kazanmaktadır.

•**Yaşlı ihmali:** Bilerek veya bilmeyerek yaşlı bireyi temel ihtiyaçlardan mahrum bırakma durumuna verilen addır. Yaşlı ihmali, yaşlılıkta başkalarına bağımlı olma durumuyla birlikte ortaya çıkabilen bir süreçtir.

•**Yaşlı istismarı:** İleri yaştaki "bireyin sağlık ya da iyilik halini tehdit eden ya da [bireye] zarar veren herhangi bir davranıştır" (Arpacı ve Bakır, 2017, s. 693). Yaşlı istismarının, yaşlı ihmalinin bir ileri boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Genel itibarıyla Yaşlı istismarı fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik istismar gibi farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Aile içi yaşlı istismarı, yaşlının ailesi veya arkadaşları tarafından gerçekleştirilirken kurumsal yaşlı istismarı, yaşlılara bakmakla görevli tesis ve kurumlarda çalışanlar tarafından gerçekleştirilir.

•**Finansal yetersizlik:** Finansal anlamda yetersiz olmak yaşlıların temel ihtiyaçlarını yeterince karşılayamamalarına sebep olabilmektedir. Emekli maaşının azlığı gibi bu durumlar bu açıdan sıkça tartışılmaktadır.

•**Barınma sorunu:** Genel olarak finansal yetersizliğe bağlı olarak ortaya çıkan barınma sorunu, yaşlı deneyiminde kalitesiz barınma veya evsizlik gibi sonuçlar doğurabilmektedir.

•*Sosyal hizmet ve imkânlara erişim zorluğu:* Yaşlı bireyler gerekli durumlarda devlet kurumları ve daha çok kentsel mekânda sağlanan sağlık, bakım, destek ve güçlendirme hizmetleri gibi imkânlara erişmekte zorluk çekebilmektedir.

ENGELLİLİK KAVRAMI VE ENGELLİLERİN TOPLUMSAL YAŞAMDA KARŞILAŞTIKLARI BAŞLICA SORUNLAR

Engellilik (disability) kavramı Cambridge Dictionary (Cambridge Dictionary, 2024) tarafından “bir kişinin diğer insanların yaptığı bazı şeyleri yapmasını zorlaştıran ve genellikle kalıcı olan veya uzun süre devam eden bir hastalık, yaralanma veya durum” şeklinde tanımlanmıştır. Kahraman Güloğlu (2022, s. 292) engellilik kavramıyla ilgili kavramsal bir tartışma yürüttüğü çalışmasında engellilik kavramının özürlülük, sakatlık ve yeti yitimi gibi ilgili bazı kavramlarla sıklıkla karıştırıldığını belirterek bu karışıklığın nedenlerinden birinin İngilizceden Türkçeye yapılan farklı çeviriler olduğunu söylemiş ve “özürlülük” için “handicap”, “yeti yitimi” için de “impairment” karşılıklarının yerinde olduğunu ifade etmiştir. Yine engellilik kavramının etimolojisine bakılacak olursa, “ability” sözcüğünün kabiliyet, yetenek, beceri, yapabilme yetisi gibi anlamlara geldiği; “dis-“ olumsuzluk ön ekiyle ise söz konusu yapabilme durumunun ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Yapabilme durumunun ortadan kalkması ya da diğer bir ifadeyle engellilik durumunun ortaya çıkmasıyla birlikte, kişi bireysel olarak birtakım zorluklar yaşayabileceği gibi sosyal açıdan da zorluk yaşayabilir. Engellilik bu yönüyle ülkelerin yasalarında yer edinmiş, Bakanlıkların çalışma alanlarını şekillendirmiş, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına neden olmuş sosyal bir meseledir. Öyle ki, Stiker (1999, s. 14) Foucault’ya referansla sosyal ve kültürel inşaların dışında kalan engelliliğin ve engellinin olmadığı gibi toplumsal referans ve inşaların dışında kalan engelliliğe yönelik bir tutum geliştirmenin de mümkün olmadığını öne sürmektedir. Bunun yanı sıra, bireysel, tıbbi bakış açısından yapısal, sosyal bakış açısına geçiş, insanların bedenlerinden ziyade toplum tarafından engelli olarak görüldüğü “tıbbi modelden” “sosyal modele” geçiş olarak tanımlanmıştır (Oliver, 1990). Bu bağlamda, genel engellilik algısı “kimi yetilerini yerine getiremeyen bir beden” ötesine geçerek “toplum tarafından alımlanan bir dezavantajlılık durumu” hâlini almıştır.

Diğer yandan, engellilik olgusu kendi içerisinde çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Jaegar ve Bowman'a (2005, s. x) göre, engellilikle ilgili tartışmaların çoğunda tutarlı bir "ötekilik" söz konusudur. Engelliliğe çoğu zaman çeşitlilik, erişim, sağlık, aile ve ekonomi gibi konuların birbiriyle ilişkili bir kümesi olarak değil, üçüncü şahıs bakış açısıyla sosyal bir sorun veya bir araştırma konusu olarak yaklaşılmaktadır. Engelli bireyler bugüne kadar var olmuş her insan kültürünün bir parçası olmuştur ancak tarihsel süreçte hiçbir toplumsal yapılanma engelli bireylerin fiziksel, bilişsel ve duygusal farklılıklarını insanlık hâlinin doğal bir parçası olarak ele almamıştır. Engelli bireyler, engel durumlarından bağımsız olarak bireysel ve sosyal süreçlerle mücadele etme, ayrımcılıkla karşılaşma ve toplumun diğer kesimleri tarafından normal kabul edilenden daha farklı yaşamayı öğrenme konusunda ortak deneyimlere sahiptir.

Engellilik durumu zihinsel engelli, işitme engelli, görme engelli, ortopedik engelli, dil ve konuşma engelli, ruhsal ve duygusal hastalığı olanlar, süregelen hastalığı olanlar, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olanlar gibi farklı alt dallara ayrıldığı için farklı engel durumu olanların sosyal hayatta farklı sorunlarla yüzleştiklerini söylemek mümkündür. Ancak özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan engellilerin en sık karşılaştığı bazı ortak problemler aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir (World Health Organization, 2011; Drishti, 2024):

•**Sağlık:** Doğum esnasında ortaya çıkan tıbbi sorunlar, annelik koşulları, yetersiz beslenme, kazalar ve yaralanmalardan kaynaklananlar da dâhil olmak üzere çoğu engellilik durumu önlenabilir ancak sağlık hizmeti veren kurum ve kuruluşların altyapı eksikliği ve sağlık çalışanlarının farklı engel türlerine farklı yaklaşımlar sergilemesi yönünde yeterli eğitimi almamış olması sağlık sektöründe engellilerin karşılaştıkları temel problemler olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, sağlık tesislerine ulaşım da engelli bireyler için bir sorun olabilmektedir.

•**Eğitim:** Hafif ve orta derecede engelli çocukların eğitim süreçlerine dâhil edilmesi büyük bir zorluk olmaya devam etmektedir. Bu açıdan kapsayıcı eğitim altyapı ve programlarının geliştirilmesi önem arz etmektedir. Özel eğitim veren okullarda da ulaşım, alanında eğitim almış öğretmenlerin varlığı

ve engel durumu bulunanlara yönelik olarak hazırlanmış eğitim materyalleri gibi konularda sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

•**İstihdam:** Büyük çoğunluğu işgücü piyasasına katkı sağlayabilecek durumda olmalarına rağmen engelli bireylerin istihdamının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Burada yine bir tür kapsayıcılık probleminden bahsetmek mümkündür. Bu durum özel sektörde kendisini kamu sektörüne kıyasla daha fazla göstermektedir. İstihdam sorunuyla paralel olarak finansal yetersizlik ve bunun sonucunda da barınma sorunu gibi hayat kalitesini olumsuz etkileyen süreçler ortaya çıkabilir.

•**Erişilebilirlik:** Binalara, ulaşım ve hizmetlere erişim engelliler için hâlâ çözülememiş sorunlardan bir tanesidir. Dijital çağda birçok işlemin dijital yollarla yapıldığı da düşünüldüğünde, daha önce sadece fiziksel olarak engellilerin karşısına çıkan bariyerlerin günümüzde dijital bir biçime de bürünerek yaşanan sorunları artırdığı söylenebilir.

•**Sosyal dışlanma:** Engelli bireylere karşı geliştirilen olumsuz tutum, davranış ve algıların sonucunda bu bireylerin aile, toplum ve işgücü piyasasında aktif rol almalarının önüne geçilmektedir. Söz konusu tutum, davranış ve algılar başkalarından gelebileceği gibi engelli bireyin kendisinden de kaynaklanabilir. Engelliliğin birçok toplumda bir damga olarak görülmesi bu sorunu tetiklemektedir. Bu bağlamda, engelli bireyler engelli olduklarını gizleme eğilimi gösterebilmektedir.

•**Ayrımcılık:** Sosyal dışlanmayla bağlantılı olarak engellilere yönelik ayrımcılık da çeşitli bağlamlarda ortaya çıkabilmektedir. Engelli tuvaletleri gibi özel kullanım alanları veya toplu taşımada öncelikli oturaklar gibi uygulamalar engelli bireylerin kendileri tarafından olumsuz değerlendirilebilir. Daha mikro boyutlarda ise engelli bireylere acıma duygusuyla yapabileceği işleri yaptırmamak veya onları diğerlerinin katıldığı herhangi bir etkinliğe katmamak gibi örnekler verilebilir.

•**Engelli ihmal ve istismarı:** Dezavantajlı ve çoğu zaman bakıma muhtaç olan engellilerin bakımlarının ihmal veya cinsel, fiziksel ve duygusal açıdan istismarı da önemli bir sorundur.

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization, 2024b) engelliliği insan olmanın bir parçası olarak nitelendirmekte ve hemen hemen herkesin hayatının bir noktasında geçici veya kalıcı olarak engellilik yaşayacağını belirtmektedir. Dahası, yine Örgüt'e göre, dünya nüfusunun tahmini olarak %16'sı ciddi bir engellilik durumu yaşamaktadır ve bu sayı, kısmen nüfusun yaşlanması ve bulaşıcı olmayan hastalıkların yaygınlığındaki artış nedeniyle artmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, dünya nüfusunun yaşlanmasıyla birlikte artış gösteren engelli oranındaki artıştır. Kesişimsellik kavramının bu noktada yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

YAŞLILIKIN VE ENGELLİLİĞİN KESİŞTİĞİ NOKTA: ENGELLİ YAŞLILAR

Kesişimsellik kavramı en genel ifadesiyle grupların ve bireylerin sosyal ve politik kimlikleri sonucu ortaya çıkan ayrımcılık ve ayrıcalıkları incelemek üzere kullanılabilecek sosyolojik bir çerçeveyi ifade etmektedir. Cinsiyet, cinsel kimlik, etnisite, sosyal sınıf, dil, din, eğitim seviyesi, yaşanan veya doğulan coğrafi bölge, engel durumu, yaş, boy, kilo, genel fiziksel görünüm gibi birbiriyle kesişebilen, örtüşebilen ve çakışabilen çeşitli faktörler grupların ve bireylerin güçlenmelerinde de, baskı altına alınmalarında da rol oynayabilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahlar ve kadınlar üzerinden yürütülen tartışmalar kesişimsellik kavramına güzel bir örnek olmanın ötesinde, kavramın doğuşundaki motivasyonları da gözler önüne sermektedir. 1870 yılında kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri Anayasası On Beşinci Değişikliğiyle (15th Amendment) siyah erkekler beyaz kadınlardan daha önce oy hakkına sahip olmuşlardır. 1920 yılında kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri Anayasası On Dokuzuncu Değişikliğiyle (19th Amendment) birlikte ise birinci dalga feminizmin temel hedefi olan kadınlara oy hakkının verilmesi gerçekleşmiştir. Ancak hangi kadınlara? Öyle ki, siyah kadınlar ve diğer beyaz olmayan kadınlar 1965 Oy Hakkı Yasası (Voting Rights Act of 1965) yürürlüğe girene kadar oy verebilmek için beklemek durumunda kalmışlardır. İkinci dalga feminizmin bitimine doğru tartışılmaya başlanan ve üçüncü dalgada daha kapsamlı ve (farklı cinsel kimlikleri de içerecek şekilde) daha fazla kategoriye içerecek şekilde genişleyen kesişimsellik kavramı böyle bir düşünsel zeminde ortaya çıkmıştır. Dönemin feminist düşüncesine göre, beyaz kadını, sırf kadın

olduğu için bir kez ezen ataerkil toplumsal düzen, siyah kadını hem kadın olduğu için hem de beyaz ırktan olmadığı için ezmektedir. Bu bağlamda, etnisite ve cinsiyetin sentezi, birlikte kuruluşu veya etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir kesişimselliğin baskısından söz edilebilir.

Kesişimselliğin “intersectionality” şeklinde kavramsal doğuşu ve literatüre kazandırılması, kendisi de siyah bir kadın olan Amerikalı sivil hak savunucusu ve Eleştirel Irk Kuramının önemli isimlerinden Kimberlé Williams Crenshaw tarafından 1989 yılında gerçekleştirilmiştir (Cooper, 2015, s. 385). Crenshaw 1991 yılında kavramsal tartışmasını büyüterek kesişimselliğin kapsamını da genişletmiştir (Carastathis, 2016, s. 1). Kesişimsellik kavramı hem olumlu hem de olumsuz çağrışımlar yapabilmektedir ancak günümüz sosyal bilimler literatüründe bu kavram daha çok baskıların katmerlenmesine atıfta bulunmak üzere kullanılmaktadır. Bu bağlamda, kesişimsellik birden fazla ötekileştirilmiş veya marjinalleştirilmiş kategoriye giren grupların ve bireylerin araştırılması yoluyla ezilenlerin sesini duyurmaya çalışır. Zaman içinde kesişimsellik kavramı birden fazla demografik kategoriyi, bireysel iktidar ve grup iktidarıyla ilgili konuları ve daha büyük sosyal sistemleri içerecek şekilde genişlemiştir (Brown vd., 2016; Carbado vd., 2013; Cohen, 2021, s. 1). Sonuç itibarıyla, etnisitenin cinsiyetle kesişmesi üzerine temellenen kesişimsellik kavramı, hâlâ büyük ölçüde feminist literatürden beslense de, günümüzde sadece kadın kimliğinin siyah kimliğine eklenmesi üzerinden ele alınmamaya başlanmıştır.

Kavramın evrildiği noktayı daha açık bir şekilde göstermek üzere bazı örnekler verilebilir. Connell’ın Erkeklikler Kuramında öne sürdüğü marjinal erkeklik kavramsallaştırması bir kesişimsellik örneği olarak ele alınabilir. Engelli ve siyah bir erkek örneği düşünüldüğünde bu erkeğin bir erillik tezahürü olan fiziksel güç sergileme eylemini gerçekleştirdiğinde ataerkil düzenden hegemonik erkekler kadar faydalanamadıkları anlaşılabacaktır (Sığın ve Canatan, 2018, s. 169). Engelli ve siyah erkek fiziksel güç gösterisi aracılığıyla toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde yükselirken etnik ve engel durumu nedeniyle hegemonik erkek seviyesine yükselemez. Engel durumu fiziksel gücün “istenilen düzeyde” ortaya çıkmasını engelleyebileceği gibi siyah olmak da ortaya çıkan fiziksel gücün “meşru” bir amaç uğruna

kullanılmayacağını düşündürebilir. Bunun karşısına engel durumu olmayan beyaz bir erkeği koyduğumuzda ise karşımıza ataerkil sistemden büyük fayda sağlayan hegemonik erkeklik kavramı çıkmaktadır. Hegemonik erkek fiziksel güç sergilediğinde toplum nezdinde onaylanabilir, dahası takdir görebilir; marjinal erkek ise sergilediği fiziksel güç nedeniyle kınanıp yargılanabilir. Daha somut bir örnek vermek gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri'nde çete savaşlarına katılan siyah erkekler fiziksel güçlerini kötü amaçlarla kullandıkları düşüncesiyle kınanmaktayken benzer bir durumda beyaz erkekler (ten renkleri nedeniyle damgalanmadıkları, ötekileştirilmedikleri ve marjinalleştirilmedikleri için) aynı muameleye maruz kalmayabilirler. Bunun dışında, kesişimsellik kavramıyla açıklanabilecek birkaç örnek aşağıdaki gibi olabilir:

•**Eğitim ve coğrafi bölge:** Kırsal bölgelerden veya yetersiz kaynaklara sahip topluluklardan gelen kişiler, kentsel veya daha varlıklı bölgelerden gelen kişilere kıyasla kaliteli eğitim ve istihdam fırsatlarına sınırlı erişime sahip olabilirler,

•**Millet ve dil:** Ülkelerindeki baskın dilden farklı bir dil konuşan göçmenler veya ötekileştirilmiş topluluklardan gelen bireyler, kaynaklara ve fırsatlara erişimlerini sınırlayan dil bariyerleriyle karşılaşabilirler,

•**Yaş ve din:** Dini azınlık gruplarına mensup yaşlı bireyler, ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile bağlantılı farklı zorluklarla karşılaşabilir. Yaşlı bireye farklı bir dini inanca sahip olması nedeniyle rahatsız edici müdahalede bulunmak daha kolay olabilir,

•**Fiziksel görünüm ve sosyal statü:** Toplumun güzellik standartlarına uymayan bireyler ayrımcılık ve önyargıya maruz kalabilir; bu durum, aynı zamanda marjinalleştirilmiş bir sosyal veya ekonomik arka plana sahiplerse daha da kötüleşebilir.

Toplumsal kaynaklara ulaşmakta en çok zorluk çeken toplumsal gruplar arasında yer alan engelliler ve yaşlılar da kesişimsellik kavramı üzerinden incelenmeye ihtiyaç duyan bir alanı oluşturmaktadır.

Her şeyden önce, engellilerin ve yaşlıların toplum içerisinde karşılaştıkları sorunlara bakıldığında bunların büyük bölümünün ortak sorunlar olduğu

görülmektedir. Öyle ki, sosyal izolasyon/dışlanma ve ayrımcılık, bakıma muhtaç olma, ihmal ve/ya istismar edilme, finansal yetersizlik ve buna bağılı olarak ortaya çıkan barınma sorunu ile sosyal hizmet ve imkânlar erişimde yaşanan sıkıntılar her iki dezavantajlı grubun da yaşadığı sorunlar arasındadır. Bu durum kesişimsellik çerçevesinde düşünüldüğünde engelli yaşlı bireyin bütün bu sorunlardan katlanarak artan bir şekilde etkileneceğı anlaşılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, engelli yaşlının kendini savunma yetisinin engeli bulunmayan bir yaşlı bireyden daha fazla olacağı için ihmal veya istismara daha açık olabileceğı söylenebilir. Aynı örneğē tersten bakılacak olursa, engeline rağmen kendini savunabilen bir birey yaşlandığında yetilerinin zayıflamasıyla birlikte daha düşük direnç gösterebilir. Aynı şekilde, sosyal hizmet ve imkânlar ulaşmak engelli yaşlılar için yalnızca engelli veya yalnızca yaşlı olanlara kıyasla daha zor olabilir. Herhangi bir engeli bulunmayan yaşlı bir bireyin bankadan para çekmesinde veya market alışverişini yapmasında karşısına çıkmayan sorunlar engelli yaşlının ancak yardım alarak halledebileceğı süreçler hâline gelebilir. Banka işlemleri ve market alışverişı gibi örnekler özellikle fiziksel yeterlilik gerektirmektedir. Diğer taraftan, dijital bir işlem yapmak da engelli yaşlılara katmanlı bir sorun sunabilir. Örneğın, dil ve konuşma engelli yaşlı bir birey telefonunda kendi yapamadığı bir işlem için torunundan yardım istemek durumunda kalabilir. Yaşlılığı dolayısıyla yapamadığı işlemi, torununa aktarması engelinden dolayı zor olacaktır.

Dahası, herhangi bir engel durumu bulunmayan yaşlı bireye ailesi bakım vermeyi tercih edebilir ancak engelli yaşlı bakımı daha zor olduğu gerekçesiyle yaşlı bakım evine verilebilir. Söz konusu engel doğuştan gelen bir durum olabileceğı gibi zaman içerisinde de ortaya çıkmış olabilir. İnsanlar teknolojik gelişmelerle birlikte daha ileri yaşlara kadar yaşayacağı için genel nüfus içerisinde engelli oranı artacaktır (Lee, 2003, s. 185) ancak engelli yaşlılar söz konusu olduğunda iki ayrı dezavantajlı grubun yaşadığı sorunların bir kesişiminden söz edildiğı için bu kategorideki insanlar ayrı bir çalışma alanına ihtiyaç duymaktadır. Engelli yaşlılar gerek bireysel gerekse sosyal varlıklarını iki dezavantajlılık üzerinden inşa etmektedirler. Dünya Sağlık Örgütü böylesi bir süreci tanıdığını ortaya koymuştur. Öyle ki, 2011 yılında engelliler üzerine hazırladıkları “World Report on Disability” başlıklı çalışmalarında demografik kategori olarak iki gruba odaklanmışlardır: (yine dezavantajlı bir grup olan)

çocuklar ve yaşlılar. Engelliliğin yaşlılıkla veya yaşlılığın engellilikle kesiştiği nokta bu anlamda sosyolojik açıdan önemli bir sorun olarak literatürde belirmeye başlamıştır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, engelli yaşlıların ayrı bir kategori olarak yeterince incelenmediği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, birçok saha araştırması engellileri ve yaşlıları dezavantajlı iki ayrı grup olarak ("engelliler ve yaşlılar") incelemiştir ancak bu ikisinin kesiştiği durumlar yeterince ön plana çıkamamıştır. Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Tissue, 1977; Bruen vd., 2003; LoGiudice vd., 2012.

Türkiye'de ise gerek akademide gerekse bürokraside bu yaklaşım yeterince görünürlük kazanmamıştır. Basit bir örnek vermek gerekirse, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesindeki Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğünün teşkilat şeması incelendiğinde Yaşlı Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı ve Engelli Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı olmak üzere iki ayrı Daire Başkanlığının bulunduğu görülmektedir. Söz konusu Daire Başkanlıklarının görevlerine bakıldığında bu görevlerin iki gruptan birine (yaşlı veya engelli) yönelik olacak şekilde ifade edildiği anlaşılmaktadır. Buradaki mesele, bürokrasinin engelli yaşlıları görmüyor olması değil, aksine hâlihazırda verilmekte olan hizmetlerin ve yürütülen çalışmaların, toplumsal bir grup olarak engelli yaşlıları; yalnızca yaşlı veya yalnızca engelli bireyler kadar görünür kılamıyor oluşudur. Öte yandan, Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliğinin 72. Maddesinde aşağıdaki ifade yer almaktadır:

Zaman içerisinde bedensel ve zihinsel yeteneklerini değişik derecelerde yitirerek rehabilitasyona, sürekli ve özel bakıma gereksinim duyar hale gelenlere ve evlerinde iken bu duruma gelip, aile yanında bakımı güçleşenlere, her huzurevi bünyesinde tesis edilmesi zorunlu olan özel bakım bölümlerinde ve Sürekli Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde hizmet verilir. Bu bölümlere 60 yaş ve üzerinde, ruh sağlığı yerinde, bulaşıcı bir hastalığı bulunmayan, yatağa bağımlı, felçli, bedensel, görme ve işitme özürsüz, demanslı yaşlılar kabul edilir (Mevzuat, 2001).

Söz konusu Maddede bedensel, görme ve işitme engelli yaşlıların özellikle vurgulandığı ve uygulamanın kapsayıcı olacak şekilde açıkça ifade edildiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın da dikkat çekmeyi amaçladığı üzere

böylesi bir yaklaşım örnek olarak alınabilir. Engelli yaşlıların sorunlarına kesişimsellik penceresinden bakmanın bu görece göz ardı edilmiş toplumsal grup için son derece önemli olduğu ve bürokrasinin akademiyle birlikte hareket ederek bu sorunu aşmasının daha sağlıklı bir toplum oluşturmak adına uygun olacağı söylenebilir.

Türkiye İstatistik Kurumu (2022; 2023) verilerine göre, 2023 yılı itibarıyla sayıları 8 milyon 722 bin 806 olan yaşlıların 2022 yılında hayatlarını kaybetmelerindeki ilk üç neden sırasıyla dolaşım sistemi hastalıkları (%39,1), solunum sistemi hastalıkları (%15,5) ve iyi huylu ve kötü huylu tümörlerdir (%12,7). Endokrin, beslenme ve metabolizmayla ilgili hastalıklar (%5,0), sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları (%3,9) ve Alzheimer hastalığı (%3,2) da hatırı sayılır bir orana tekabül edecek şekilde ölümle sonuçlanmaktadır. Bu durum tersten okunacak olursa, yaşlılar salt yaşlılıktan ziyade bir rahatsızlıktan, engel durumundan veya sağlık durumundaki bir bozukluktan dolayı hayatlarını kaybetmektedirler. Gerontoloji literatüründe de yoğun bir şekilde tartışılan aktif yaşlanma gibi süreçlerle bir arada düşünüldüğünde yaşlıların engel durumunun ayrıca tartışılmayı gerekli kıldığı yinelenebilir. Kesişimsellik, birbirinin içine geçmiş ve biri diğerini “yutmuş” gibi görünen durumların anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. Engelli yaşlıların böylesi bir yaklaşımla göz önünde bulundurulması da Türkiye’nin yaşlanan toplumsal yapısı için önemlidir.

SONUÇ

Klişeleşmiş de olsa “her sağlıklı birey bir engelli adaydır” ifadesi her geçen gün biraz daha geçerli olmaktadır. Bunun altında yatan temel sebeplerden biri de teknolojik gelişmelerle nüfusun artık daha uzun süre yaşayabilmesi, diğer bir ifadeyle nüfusun yaşlanmasıdır. Dolayısıyla da engellilik ve yaşlılık durumları daha önce hiç olmadığı kadar bir arada varlık göstermektedir. Bu çalışma da üzerine yeterince düşülmemiş bir toplumsal kategori olan engelli yaşlıları hem akademisyenlerin hem de politika yapımcıların dikkatine sunmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda engelli bireylerin ve yaşlı bireylerin sorunlarının kesiştiği noktalar ana hatlarıyla çıkarılmaya çalışılmıştır. Kesişimsellik kavramı “yalnızca engelli” veya “yalnızca yaşlı” olan bireylerin Türk toplumundaki “elden ayaktan düşmek” ifadesi aslında bir açıdan engellikle yaşlılığın

kesiştği durumları açıklamak için kullanılmaktadır. Öte yandan, dünyadaki yaklaşımın aksine Türkiye’de engelliliğin ve yaşlılığın salt ayrı kategoriler olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Yaşlı ayrımcılığı ve engelli ayrımcılığı toplumsal yaşamda birbiri içine geçmiş şekilde ortaya çıkmakta ve engelli yaşlı bireyler tarafından bir arada tecrübe edilmektedir. Yapısal veya kurumsal yaşlı ayrımcılığı olarak tanımlanabilecek evrensel bir anlayış, yaşlıları toplumsal yaşamın dışına itmekte, dahası bu süreç “normal” olarak ele alınmaktadır. Bunun nedeni, yaşlılara yönelik olarak oluşmuş normların ve uygulamaların tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkarak ritüel hâlini alması ve değiştirilmesi zor bir yapıya bürünmesidir. Benzer bir süreç beden ve zihnin bazı özelliklerinin kaliteli bir yaşam için gerekli olduğu görüşünden doğan engelli ayrımcılığında da söz konusudur. Toplumun “engelli bireyin bedensel veya zihinsel birtakım özelliklerden yoksun olduğu” kalıp yargısal yaklaşımı yapısal bir meseledir. Hem yaşlı ayrımcılığı hem de engelli ayrımcılığı doğal olmaktan ziyade, sosyal olarak inşa edilen süreç ve sonuçlardır.

Mahler (2021, s. 11), yaşlanmanın biyolojik sürecinin engellilik olasılığının artmasını içerdiğini kabul etmekle birlikte, hastalığın tedaviyi gerektiren tıbbi bir durum yerine yaşlılığın bir belirtisi olarak görülmesinin, yaşlıların önleyici tarama, cerrahi tedavi, rehabilitasyon hizmetleri ve organ nakli gibi uygun sağlık hizmetlerinden dışlanmasına yol açtığı yönündeki endişelerini dile getirmiştir. Bu bakımdan engelli yaşlı bireylerin ayrı bir kategori olarak ele alınmaları bu sosyal inşa sürecini daha iyi anlamayı mümkün kılacak ve yapısökümcü bir yaklaşımla hem engelli bireylerin hem de yaşlı bireylerin sorunlarının daha iyi anlaşılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Mevcut araştırmacı engellilerin ve yaşlıların iki ayrı sosyal grup olarak ele alınmasının mutlak bir sorun olduğunu düşünmemekte ancak bu grupların kesişen problem noktalarının “yalnızca engelli” veya “yalnızca yaşlı” yaklaşımından daha farklı bir yaklaşım gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışmanın “engelli yaşlı” kavramını gündeme getirerek literatürdeki bir açığı kapatacağına ve kesişimselliği daha çok göz önünde bulunduran sosyal politikalar benimsenmesine yönelik bir katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Böylelikle sosyolojiden sosyal hizmete,

psikolojiden hemşireliğe varan birçok disiplin ve alanda araştırmaların artacağı ve engelli yaşlı grubun sorunlarının, bir çarpan etkisi gösteren kesişimsellik kavramı üzerinden okunarak bu sorunlara daha kapsayıcı çözümler üretilebileceği düşünülmektedir. Öyle ki, engelli yaşlıların sorunları için ortaya konulacak çözüm önerileri kimi durumlarda engellilik boyutuna ağırlık vermeyi, kimi durumlarda yaşlılık boyutuna ağırlık vermeyi, kimi durumlarda ise iç içe geçmiş sorunlarıyla bu grubu ayrı bir kategori olarak ele almayı gerektirebilir.

Bu çalışma, sayıları dünyada her geçen gün artacak bir sosyal grup olan engelli yaşlılara dikkat çekme amacıyla tasarlanmıştır. Yürütülen tartışma gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde bu sosyal grubun üzerinde hâlâ yeterince durulmadığı görülmektedir. Bu çalışma engelli yaşlıları önemli bir araştırma konusu olarak teorik açıdan tartışmıştır ancak sahadan toplanacak veriler ışığında daha derinlemesine analizler yapılabilir ve yapılmalıdır. Sosyal politikaların da engelli yaşlı bireyleri ayrı bir kategori olarak değerlendirerek daha kapsayıcı bir yönelimle hazırlanmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Yapısal sorunların bireysel çabalarla ortadan kaldırılamayacağı düşüncesinden hareketle yasa yapıcıların engelli yaşlılara ayrıca eğilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Sorun yapısal olmakla birlikte henüz tam anlamıyla kronikleşmiş değildir. Bu açıdan bu çalışma bir tür “dikkat çağırısı” olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akhtar, A. J., Broe, G. A., Crombie, A., McLean, W. M. R., Andrews, G. R. ve Caird, F. I. (1973). Disability and dependence in the elderly at home. *Age and Ageing*, 2(2), 102–111. doi:10.1093/ageing/2.2.102
- Arpacı, F. ve Bakır, B. (2017). Yaşlı istismarı ve ihmali. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(3), 691–703.
- Bound, J. ve Waidmann, T. (2000). *Accounting for recent declines in employment rates among the working-aged disabled* (Working Paper No. 7975). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w7975>
- Brown, T. H., Richardson, L. J., Hargrove, T. W. ve Thomas, C. S. (2016). Using multiple-hierarchy stratification and life course approaches to understand health inequalities: The intersecting consequences of race, gender, SES, and age. *Journal of Health and Social Behavior*, 57(2), 200–222. <https://doi.org/10.1177/0022146516645>
- Bruen, B. K., Wiener, J. M. ve Thomas, S. (2003). *Medicaid eligibility policy for aged, blind, and disabled beneficiaries* (Policy Brief No. 2003-14). The Urban Institute.
- Cambridge Dictionary. (2024). Disability. Erişim tarihi: 08.05.2024, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disability>
- Carastathis, A. (2016). *Intersectionality: Origins, contestations, horizons*. Lincoln ve Londra: University of Nebraska Press.
- Carbado, D., Crenshaw, K. W., Mays, V. M. ve Tomlinson, B. (2013). Intersectionality: Mapping the movements of a theory. *Du Bois Review*, 10(2), 303–312.
- Cohen, A. (2021). The challenges of intersectionality in the lives of older adults living in rural areas with limited financial resources. *Gerontology and Geriatric Medicine*, 7(1–9). doi:10.1177/23337214211009363
- Cooper, B. (2015). Intersectionality. *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, L. Disch ve M. Hawkesworth (Ed) içinde (ss. 385–406). New York: Oxford University Press. doi:10.1093/oxfordhb/9780199328581.013.20
- Dieleman, J. L., Squires, E., Bui, A. L., Campbell, M., Chapin, A., Hamavid, H., Horst, C., Li, Z., Matyas, T., Reynolds, A., Sadat, N., Schneider, M. T. ve Murray, C. J. L. (2017). Factors associated with increases in US health care spending, 1996–2013. *JAMA*, 318(17), 1668–1678. doi:10.1001/jama.2017.15927
- Drishti. (2024). *Issues related to persons with disability*. Erişim tarihi: 09.05.2024, <https://www.drishtiias.com/to-the-points/Paper2/issues-related-to-persons-with-disability> Forum Üstü
- Dunn, D. (2014). *The social psychology of disability*. Oxford: Oxford University Press.
- Duyar, İ. (2008). Geriatri. *Geriatri, Bölüm 1: Gerontolojinin Temelleri*, R. Mas, A. T. Işık, M. A., T. Karan Beğ, Ş. Akman ve T. Ünal (Ed.) içinde (ss. 9–19). Ankara: TGV.
- Google Akademik. (2024). *Ana sayfa*. Erişim tarihi: 28.04.2024, <https://scholar.google.com/schhp?hl=tr>

- Herwartz, H. ve Theilen, B. (2010). The determinants of health-care expenditure: New results from semiparametric estimation. *Health Economics*, 19(8), 964–978. doi:10.1002/hec.1540
- Jaeger, P. T. ve Bowman, C. A. (2005). *Understanding disability: Inclusion, access, diversity, and civil rights*. Westport, CT: Praeger Publishers.
- Jaya Kumar, G. S. (1996). The aged and aged disabled: The Indian scene. *International Review of Modern Sociology*, 26(1), 81–90.
- Kahraman Güloğlu, F. (2022). Engellilik hakkında kavramsal karmaşanın nedenleri ve Türkiye'deki durum. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(1), 291–315. DOI: 10.33417/tsh.989123
- Keehan, S. P., Stone, D. A., Poisal, J. A., Cuckler, G. A., Sisko, A. M., Smith, S. D., Madison, A. J., Wolfe, C. J. ve Lizonitz, J. M. (2017). National health expenditure projections, 2016–25: Price increases, aging push sector to 20 percent of economy. *Health Affairs*, 36(3). doi:10.1377/hlthaff.2016.1627
- Lalanda Frazão, S., Santos Silva, M., Norton, P. ve Magalhães, T. (2014). Domestic violence against elderly with disability. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 28, 19–24.
- Lamarca, R., Ferrer, M., Andersen, P. K., Liestøl, K., Keiding, N. ve Alonso, J. (2003). A changing relationship between disability and survival in the elderly population: Differences by age. *Journal of Clinical Epidemiology*, 56(12), 1192–1201.
- Langmann, E. ve Weßel, M. (2023). Leaving no one behind: Successful ageing at the intersection of ageism and ableism. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 18(1), 22.
- Lee, R. (2003). The demographic transition: Three centuries of fundamental change. *Journal of Economic Perspectives*, 17(4), 167–190. doi:10.1257/089533003772034943
- Libertini, G. (2021). Aging definition. *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging*, D. Gu ve M. E. Dupre (Ed.) içinde (ss. 257–266). Cham, Springer. doi:10.1007/978-3-030-22009-9
- Lloyd-Sherlock, P. (2004). *Living longer: Ageing, development and social protection*. Londra: Zed Books.
- LoGiudice, D. C., Smith, K., Shadforth, G., Lindeman, M., Carroll, E., Atkinson, D., Schaper, F., Lautenschlager, N., Murphy, R. ve Flicker, L. (2012). Lungurra Ngoora: A pilot model of care for aged and disabled in a remote Aboriginal community—Can it work? *Rural and Remote Health*, 12, 1–11.
- Lopreite, M. ve Mauro, M. (2017). The effects of population ageing on health care expenditure: A Bayesian VAR analysis using data from Italy. *Health Policy*, 121(6), 663–674. doi:10.1016/j.healthpol.2017.03.015
- Mahler, C. (2021). *Report of the independent expert on the enjoyment of all human rights by older persons, Claudia Mahler*. Presented to UN Human Rights Council, 48th session,

- 13 September–1 October 2021. Erişim tarihi: 27.01.2025, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/215/63/PDF/G2121563.pdf?OpenElement>
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2001). *Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği*. Erişim tarihi: 11.11.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4414 and MevzuatTur=7 and MevzuatTertip=5>
- Nicholson, N. (2009). Social isolation in older adults: An evolutionary concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 65, 1342–1352. doi:10.1111/j.1365-2648.2008.04959.x
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*. Basingstoke: Macmillan and St Martin's Press.
- Prieto, D. C. ve Lago-Peñas, S. (2012). Decomposing the determinants of health care expenditure: The case of Spain. *The European Journal of Health Economics*, 13(1), 19–27. doi:10.1007/s10198-010-0276-9
- Puustinen, J., Nurminen, J., Vahlberg, T., Lyles, A., Isoaho, R., Räihä, I. ve Kivelä, S.-L. (2012). CNS medications as predictors of precipitous cognitive decline in the cognitively disabled aged: A longitudinal population-based study. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders Extra*, 2(1), 57–68. <https://doi.org/10.1159/000336710>
- Shakoor, U., Rashid, M., Baloch, A. A., Husnain, M. I. ve Saboor, A. (2021). How aging population affects health care expenditures in Pakistan? A Bayesian VAR analysis. *Social Indicators Research*, 153(2), 585–607. doi:10.1007/s11205-020-02500-x
- Sığın, A. (2016). Çalışma hayatı ve emeklilik bağlamında Türkiye'de yaşlılık. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 87–101.
- Sığın, A. ve Canatan, A. (2018). Connell'in "Erkeklikler" teorisinde işbirlikçi erkek, madun erkek ve marjinal erkek: Hegemonik erkekliğin kavramsal hegemonyası. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(32), 163–175.
- Stiker, H. J. (1999). *A history of disability*. W. Sayers (Çev.). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Engelli bakım hizmetleri daire başkanlığı görevleri*. Erişim tarihi: 28.04.2024, <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/engelli-bakim-hizmetleri-daire-baskanligi-gorevleri>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Teskilat şeması*. Erişim tarihi: 28.04.2024, <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/genel-mudurluk/teskilat-semasi>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Yaşlı Bakım Hizmetleri daire başkanlığı görevleri*. Erişim tarihi: 28.04.2024, <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/yasli-bakim-hizmetleri-daire-baskanligi-gorevleri>
- Tissue, T. (1977). The survey of the low-income aged and disabled: An introduction. *Social Security Bulletin*, 40(2), 3–11.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Ölüm ve ölüm nedeni istatistikleri, 2022*. Erişim tarihi: 17.05.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2022-49679>

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *İstatistiklerle yaşlılar, 2023*. Erişim tarihi: 17.05.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslilar-2023-53710>
- United Nations. (2002). *World population ageing 1950-2050* (No. ST/ESA/SER.A/206).
- United Nations. (2024a). *Global issues: Ageing*. Erişim tarihi: 02.05.2024, <https://www.un.org/en/global-issues/ageing>
- United Nations. (2024b). *International day of older persons: 1 october*. Erişim tarihi: 02.05.2024, <https://www.un.org/en/observances/older-persons-day>
- Waidmann, T. A. ve Liu, K. (2000). Disability trends among elderly persons and implications for the future. *The Journals of Gerontology: Series B*, 55(5), S298–S307. doi:10.1093/geronb/55.5.S298
- Wiles, D. (1987). Who is old?: Defining old age. *Australian Journal on Ageing*, 6(4), 24. <https://doi.org/10.1111/j.1741-6612.1987.tb01000.x>
- World Health Organization. (2011). *World report on disability 2011*. Erişim tarihi: 11.05.2024, <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability>
- World Health Organization. (2024a). *Ageing and health*. Erişim tarihi: 14.10.2024, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health#:~:text=Every%20country%20in%20the%20world,in%202020%20to%201.4%20billion.>
- World Health Organization. (2024b). *Disability*. Erişim tarihi: 27.04.2024, https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1
- World Health Organization. (2024c). *Ageing: Ageism*. Erişim tarihi: 04.05.2024, <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/ageing-ageism>
- You, R., Li, W., Ni, L. ve Peng, B. (2023). Study on the trajectory of depression among middle-aged and elderly disabled people in China: Based on group-based trajectory model. *SSM - Population Health*, 24, 101510. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101510>